

Vzdělávací standardy pro základní a střední školy

Josef Trna

Anotace: *Autoři vzdělávacích standardů se neopírají o teorii těchto standardů, jelikož není dostatečně ujasněna. Proto vznikají chyby, o nichž svědčí stručná analýza dosud vytvořených vzdělávacích standardů. Následuje vlastní návrh definice standardů-norem a standardů-doporučení. Na přírodovědném obsahu je uveden příklad jejich tvorby. Cílem článku je přispět do diskuze o problematice teorie a praktického užití vzdělávacích standardů.*

Klíčová slova: *vzdělávací standard, standard-norma, standard-doporučení, hodnotící (evaluační) prostředek, systém a tvorba vzdělávacích standardů.*

Úvod

Polistopadová doba přinesla značné uvolnění i do vzdělávacího systému. Jako pochopitelná reakce na řadu dřívějších zákonů, směrnic, předpisů, jednotných osnov, učebnic, pomůcek aj. se objevily názory o extrémní liberalizaci našeho školství. Jako příklad mohou sloužit představy o nepovinném základním vzdělání a o absolutním trhu se vzděláváním, řízeném pouze nabídkou škol a poptávkou žáka s rodiči.

Takové myšlenky vedou k úvaze o oprávněnosti existence norem ve vzdělávání vůbec. Zkušenosti ze světa [1] ukazují, že i v nejlíberalizovanějších školských soustavách (Anglie apod.) existují alespoň minimální normy: počet let povinné školní docházky, soubor povinných vyučovacích předmětů, počet vyučovacích hodin, hygienické a bezpečnostní normy provozu škol, platové řády učitelů aj. Nejen tyto skutečnosti, ale i řada dalších racionálních argumentů (minimální právní, ekologické, jazykové, zdravotní aj. vzdělání občanů) vede k závěru o oprávněnosti určitých společenských zásahů do vzdělávacího systému, a to zejména v základním a středním školství.

Již několik let se u nás vedou diskuze na téma, jak má tento společenský vliv vypadat. Jako jedny z prostředků se objevily vzdělávací standardy.

Jaké vzdělávací standardy u nás vznikají?

Po řadě úvah [2],[3] Ministerstvo školství mládeže a tělovýchovy ČR (dále jen MŠMT) navrhlo v závěru roku 1994 stanovit jako vzdělávací standardy pro základní vzdělávání "Cílové standardy a kmenové učivo" [4]. V tomto řešení byla dle našeho názoru řada systémových nedostatků, a to zejména: terminologická nejasnost, nevhodné stanovení vzdělávacích standardů, nepřiměřenost obecných cílů základního vzdělávání, nejednoznačnost a nekonzistence specifických cílů a obsahových norem a absence interdisciplinarity. Tento ministerský návrh byl po připomínkovém řízení (do něhož jsme zaslali i naše konkrétní návrhy) přepracován a v roce 1995 byl vydán jako "Standard základního vzdělávání" [5]. V tomto materiálu je do značné míry napravena i námi kritizovaná terminologická nejasnost a nepřiměřenost obecných cílů základního vzdělávání. Zbývající nedostatky však přetrvávají.

Kromě vzdělávacích standardů MŠMT se objevují alternativní návrhy vzdělávacích standardů jednotlivých vyučovacích předmětů jak pro základní, tak pro střední školy. Například v oblasti základoškolského fyzikálního vzdělávání existují doposud minimálně dva návrhy vzdělávacích standardů [6], [7] vzniklé na půdě Jednoty českých matematiků a fyziků. Autorům nelze upřít neformální snahu o optimalizaci vzdělávacích norem. Přesto se však i oni dopouštějí řady chyb. Je zřejmé, že většina těchto nedostatků má mimo jiné původ i v autorské nejasnosti podstaty důležitých prvků a vazeb dané problematiky. Pokusme se proto na některé z nich poukázat a navrhnout jejich řešení.

Jaký je obsah pojmu vzdělávací standard?

Hlavním problémem vzdělávacích standardů je nejasnost obsahu tohoto pojmu, jak ve školskopolitické, tak v pedagogické oblasti ([8], s.35, 273). Příliš nám nepomůže ani přenos zkušeností ze světa, kde tento pojem není též plně ustálený a je někdy dokonce i odmítán [9].

Vzdělávací standard může být chápán (v souladu s výkladem termínu "standard"([10], s.676)) jako "ustálená, normální míra, stupeň, který tvoří základ hodnocení něčeho" nebo jako "úroveň", a to v oblasti vzdělávání. Z uvedené definice plyne, že rozsah tohoto pojmu je velmi široký, což může být (a je) zdrojem mnoha nejasností. Přesto lze odhalit hlavní funkci standardu, kterou je "měřítko, jednotka" pro hodnocení vzdělávacích prvků. Hodnocení je, zjednodušeně řečeno, porovnávání stavu či průběhu vzdělávacího elementu se "standardem" a následným kvantifikovaným závěrem: "odpovídá či neodpovídá, je pod úrovní nebo nad ní, nachází se ve stupnici na tomto místě" apod. Důležitý je i vztah standardu a normy. Norma je "pravidlo, jehož zachování je závazné, je nějak vynucováno, např. předpisy, zvykem, územ" ([10], s. 478). Nemalá část pedagogické veřejnosti [2], rodičů a téměř celá státní správa chápou standardy právě jen v normativní podobě. Dokladem toho je i skutečnost, že nebyl učiněn pokus o stanovení výchovných standardů, které již naštěstí nelze jako normu vynucovat. Z výše uvedeného plynou oprávněné obavy, že se standardy-normy stanou opět nebezpečím pro svobodu a tvořivost škol. Z definice standardu však neplyne, že každý standard je zároveň normou. Je tedy vhodné rozlišovat dvě skupiny vzdělávacích standardů: standardy-normy (normativní úroveň) a standardy-doporučení (nenormativní úroveň).

Co jsou vzdělávací standardy-normy?

Hlavní vlastností standardů-norem je jejich funkce měřítka pro hodnocení (standard) a možnost vynucování a kontroly (norma). Mezi nesporné vzdělávací standardy-normy, mající oba atributy, budou patřit směrnice pro bezpečnost a hygienu provozu škol, občanskoprávní a pracovní právní normy, směrnice a zákony pro řízení, správu a financování škol, ekonomická pravidla apod. Autorství těchto norem leží především na státní (regionální) správě a samosprávě.

Zde také existuje potřeba hodnocení a kontroly těchto norem.

Problematictější sférou standardů-norem je vlastní vzdělávací proces, jehož hlavními složkami jsou: vzdělávací cíle, obsahy, metody, formy a materiální prostředky. Teoreticky (v minulosti i prakticky) lze normovat téměř vše. Chceme-li však akceptovat individualitu žáka a učitele, musíme jednoznačně vyloučit ze standardů-norem metody, formy a materiální prostředky. Stejně tak je třeba vyloučit obecné vzdělávací cíle, jelikož je téměř nemožné diagnostikovat a následně hodnotit jejich plnění. Zbývají tak specifické (dosažitelné) předmětové a mezipředmětové vzdělávací cíle a vzdělávací obsahy, u nichž lze o normování vůbec uvažovat.

Pokusme se pracovním způsobem definovat vzdělávací standard v oblasti specifických vzdělávacích cílů: Jde o specifické (konkrétní, dosažitelné) vzdělávací cíle jako taktický vstup do konkrétní výuky. Jejich základními vlastnostmi jsou jednoznačnost, diagnostikovatelnost, hodnotitelnost

a kontrolovatelnost. Jsou formulovány především v očekávaných změnách pochopených vědomostí, dovedností, návyků, schopností, motivů a postojů žáků. Stručně bychom tento vzdělávací standard-normu mohli nazvat: "Cílový standard".

Pokud bychom chtěli definovat vzdělávací standard-normu v oblasti vzdělávacích obsahů (učiva), pak by mohl být chápán jako obsahový vstup do výuky. Mohl by být stanoven ve formě konkrétních pojmů (jevů, definic, zákonů apod.), jejichž zavedení a užití by vedlo k naplnění cílových standardů. Tato norma by však omezovala případnou variabilitu výuky a výrazně by se podobala osnovám minulosti. Proto nedoporučujeme vzdělávací obsahy zařazovat mezi standardy-normy.

Co jsou vzdělávací standardy-doporučení? Dosud opomíjenou skupinou jsou standardy-doporučení. Jsou to vzdělávací standardy, které nemají normativní úroveň - slouží tedy jen jako srovnávací měřítko pro hodnocení prvků vzdělávání. Jako typický příklad mohou sloužit obecné vzdělávací cíle: Tento standard-doporučení je vzdělávací standard v oblasti obecných vzdělávacích cílů jako strategický vstup do vzdělávání. Stanovují se v podobě profilů absolventů škol, změn hlavních kvalit osobnosti žáka apod., k nimž směřuje vzdělávací úsilí školy. Obdobně je možno zařadit mezi standardy-doporučení i vzdělávací obsahy, které lze považovat za optimální (ale ne jedinou) variantu učiva vedoucí k naplnění vzdělávacích cílů.

Standardy-doporučení mohou sloužit učiteli jako vodítka a metodická pomoc při vyučování, žákovi pak k sebekontrolě při učení, rodiči k výběru školy a průběžnému hodnocení její práce, řediteli k hodnocení práce učitelů atd. Kromě obecných cílů by sem měly být zařazeny i vzdělávací obsahy. Do vytváření standardů-doporučení se vyplatí investovat, jelikož jejich aplikace je vhodná při přípravě, řízení, realizaci a regulaci vzdělávání.

Hodnotící standardy či prostředky?

Pokud se budeme držet exaktně definice vzdělávacího standardu jako měřítka, určeného k hodnocení vzdělávacího jevu, dospějeme k nelogičnosti spojení: hodnotící (evaluační) standard. Má-li totiž být hodnocení skutečným profesionálním hodnocením, musí být samo o sobě standardizované. To znamená, že musí plnit požadavky validity, reliability, objektivity, efektivity atd. Jde o hodnocení (evaluaci) výstupů (žákových vědomostí, dovedností atd.) z procesu výuky, jako kontrola a hodnocení splnění cílů s využitím obsahů v uzlových okamžicích vzdělávacího procesu. Mělo by být stanoveno ve formě alternativních otázek, úloh, problémů apod. a jejich vzorových řešení doplněných příslušnou tabulkou kvantifikovaného hodnocení. Vážnou otázkou je stanovení zlomových hladin hodnocení - minimum, maximum, optimum atd.

Snad jediný případ, kdy lze připustit užití termínu hodnotící standard, je ten, kdy je prezentována ukázka hodnotící úlohy, jako vzoru pro učitele, žáky či rodiče. Hodnocení by totiž mělo být realizováno na škole nezávislým orgánem, který sestaví jiné (podobné) úlohy, problémy aj. ve formě různých zkoušek (písemných testů, počítačové examinace, praktických zkoušek apod.). Zde by opět šlo o standard-doporučení.

Jaké je postavení vzdělávacích standardů?

Postavení a vzájemné vztahy vzdělávacích standardů v kurikulu základní, případně střední školy si představujeme takto:

Typ školy (věk žáka)	cíle	obsahy	hodnocení
-------------------------	------	--------	-----------

oblast standardů-norem	specifické cíle předmětové a mezipředmětové (1)		
oblast standardů-doporučení	obecné cíle (2)	bázové (kmenové) učivo (doporučená obsahová alternativa) (3)	úlohy, problémy (ukázka hodnotících prostředků) (4)
oblast volná	cíle vyučovací hodin apod.	doplňující učivo apod.	otázky, úlohy apod. ve výuce

V normativní oblasti, tedy jako vzdělávací standardy-normy, jsou zařazeny pouze cílové standardy (1), tedy specifické (dosažitelné) předmětové a mezipředmětové cíle. Obecné vzdělávací cíle (2), obsahy (3) a hodnotící prostředky (4) jsou zařazeny do nenormativních standardů-doporučení. Ve volné oblasti, kam nezasahují standardy-normy, ani standardy-doporučení, jsou vlastní prvky výuky realizované učitelem v konkrétní třídě (cíle vyučovací hodiny, doplňující učivo, úlohy v diagnostické fázi výuky atd.).

Jak tvořit vzdělávací standardy například v přírodovědě?

Pro vytvoření konkrétní představy o postupu při vytváření vzdělávacích standardů odpovídajících našemu pojetí je nyní uveden příklad vzdělávacích standardů z přírodovědné oblasti základního vzdělávání (fyzika, chemie, biologie, geografie):

Základní škola (11-12let)	cíle	obsahy	hodnocení (evaluace)
oblast standardů-norem	Utvoření dovednosti měření teploty kapalinovým teploměrem. (Umět změřit teplotu kapalinovým teploměrem.) (1)		
oblast standardů-doporučení	Rozvoj senzomotorických a myšlenkových dovedností (Umět měřit veličiny.)	teplota, teploměr, Celsiův stupeň, teplotní stupnice, změna teploty, měření teploty	úloha: Zjistí teplotu vody ve vodovodu. (*)

	(2)	(3)	(4)
--	-----	-----	-----

(*) Součástí je správné řešení a hodnotící tabulka.

Závěr

Z našich úvah plyne centrální postavení cílových standardů, jejich konzistence a opomíjená mezipředmětovost. Na druhém místě jsou hodnotící prostředky. Jejich tvorbě se dosud věnuje velmi malá pozornost. S touto chybou se téměř pravidelně setkáváme u předkládaných vzdělávacích standardů v přírodovědě, ale i v jiných předmětech. Stejně nesprávná je i primární tvorba standardů obsahových (tzv. "kmenového učiva") bez vazby na cílové standardy a hodnotící prostředky.

Výše uvedená stručná analýza dosud vytvořených vzdělávacích standardů a návrh definic standardů-norem a standardů-doporučení má za cíl přispět k akceleraci dořešení problematiky vzdělávacích standardů, které jsou důležitým prvkem vzájemné komunikace a kontroly mezi účastníky vzdělávacího procesu. Je již třeba dovést tyto diskuze do závěrečné fáze a případně je legislativně ukotvit. Bude nutno dořešit terminologické nejasnosti: navrhuje např. užívat termín "standard" jen ve významu standard-norma a to jen pro "cílové standardy" (viz výše). Je třeba odpovědět na otázky: "Kdo má vzdělávací standardy stanovovat, jakou mají mít formu a obsah a jak má být kontrolováno (hodnoceno) jejich plnění?" aj.

To však bude teprve počátek další náročné práce - sestavování konkrétních vzdělávacích standardů pro jednotlivé vyučovací předměty a skupiny předmětů, tvorba učebnic, učebních pomůcek, metodických materiálů, pregraduální a postgraduální příprava učitelů, vysvětlovací kampaň pro veřejnost atd. Je zřejmé, že jde o rozsáhlou činnost, které by se měla věnovat specializovaná pracoviště s týmovou spoluprací oborových didaktiků, oborových specialistů, psychologů a zejména učitelů z praxe.

Literatura:

- [1] WALTEROVÁ, E.: Kurikulum, proměny a trendy v mezinárodní perspektivě. Brno, Masarykova univerzita CDVU 1994.
- [2] SPILKOVÁ, V.: Standardy na I.stupni základních škol očima PAU. Praha, agentura STROM 1994.
- [3] HAUSENBLAS, O. a kol.: Standardy na II.stupni základních škol očima učitelů. Praha, NEMES 1994.
- [4] MŠMT: Cílové standardy a kmenové učivo pro základní vzdělávání. Učit.noviny, 97, 1994, č.31, s.12-22.
- [5] MŠMT: Standard základního vzdělávání. Česká škola, 2, 1995, č.2, (příloha časopisu).
- [6] Odborná skupina pro vyučování fyzice na základní škole při FPS JČMF: Návrh standardů fyzikálního vzdělávání na základní škole. Matematika-fyzika-informatika, 5, 1995, (příloha časopisu).
- [7] MECHLOVÁ, E. a kol.: Vzdělávací standardy z fyziky pro střední školy s maturitou. Matematika-fyzika-informatika, 4, 1994, (příloha časopisu).
- [8] PRŮCHA, J.- WALTEROVÁ, E.- MAREŠ, J.: Pedagogický slovník. Praha, Portál 1995.
- [9] PRŮCHA, J. Pedagogická evaluace. Brno, Masarykova univerzita CDVU 1996.
- [10] KLIMEŠ, L.: Slovník cizích slov. Praha, SPN 1983.